

УДК 378.048

DOI: 10.35432/tisb342025359004

Ольга Іваницька

*доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри теорії та практики управління
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
<https://orcid.org/0000-0001-5505-8849>
e-mail: omivanytska@gmail.com*

Ігор Шумак

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та практики управління
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
<https://orcid.org/0000-0003-3799-7476>
e-mail: igor.shumak@i.ua*

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В ОСВІТІ ТА УПРАВЛІННІ ОСВІТНІМИ ПРОЦЕСАМИ

У статті розглядається соціальна відповідальність у системі освіти, яка визначає ступінь ефективності навчання та його організації, соціалізацію здобувачів освіти та розвиток освітньої галузі загалом. Метою статті є поглиблення розуміння концепції відповідальності стейкхолдерів у системі освіти та основних умов підвищення її рівня всіма учасниками освітнього процесу.

Визначення відповідальності в системі освіти сформульовано як добровільне, свідоме прийняття широким колом осіб обов'язку здобувати, збагачувати, просувати та забезпечувати зростання знань, компетенцій та уявлень про світ, його будову та особливості функціонування. У межах дослідження було побудовано ієрархію відповідальності, визначено суб'єктів відповідальної поведінки (зокрема здобувачів освіти — студентів, учнів, аспірантів; освітян; батьків або опікунів; працівників освітніх закладів і державних органів; експертів), а також проаналізовано вплив стейкхолдерів на формування, розвиток та результати прийняття відповідальності.

Визначено, що в системі публічного управління освітою сфера відповідальності насамперед охоплює процеси забезпечення доступу до освіти, контроль за змістом навчання та набуттям відповідних компетенцій, створення умов для забезпечення безперервності освітнього процесу, соціалізацію учнів, а також підвищення рівня обізнаності серед них та всіх учасників освітнього процесу щодо цінностей, моралі та норм трудової етики.

Обґрунтовано необхідність застосування в системі управління освітою механізмів, які підвищують рівень соціальної відповідальності ключових суб'єктів освітньої системи та запобігають використанню інструментів, що розмивають відповідальність учасників освітнього процесу.

Крім того, особлива увага приділяється інтеграції принципів корпоративної соціальної відповідальності у внутрішню стратегію освітніх закладів. Це дозволяє не лише покращити якість надання освітніх послуг, а й сформувати стійку екосистему взаємодії між державою, бізнесом та суспільством, де кожен учасник усвідомлює свій внесок у розвиток інтелектуального капіталу нації.

Ключові слова: відповідальність, відповідальність в системі освіти, соціальна відповідальність, державне управління освітою, зацікавлені особи, якість освіти, програми в сфері освіти, використання штучного інтелекту в освітньому процесі.

Olha Ivanytska

*Doctor of Science in Public Administration, Professor,
Professor of the Department of Theory and Practice of Management,
the National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"*
*<https://orcid.org/0000-0001-5505-8849>
e-mail: omivanytska@gmail.com*

Igor Shumak

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Theory and Practice of Management,
the National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"*
*<https://orcid.org/0000-0003-3799-7476>
e-mail: igor.shumak@i.ua*

SOCIAL RESPONSIBILITY IN EDUCATION AND IN MANAGEMENT OF EDUCATIONAL PROCESSES

The article discusses social responsibility in the education system, which determines the degree of effectiveness of teaching and its organization, the socialization of students, and the development of the education sector. The purpose of the article is to deepen the understanding of the concept of responsibility of stakeholders in the education system and the basic conditions for increasing its level by all participants of the educational process.

The definition of responsibility in the education system is formulated as the voluntary, conscious acceptance by a wide range of individuals of the duty to acquire, enrich, promote, and ensure the growth of knowledge, competencies, and ideas about the world, its structure, and the peculiarities of its functioning. A hierarchy of responsibility has been constructed, and the individuals of responsible behavior have been identified, in particular, students (undergraduates, pupils, postgraduates), educators (teachers), parents (guardians), employees of educational institutions and state bodies, and experts. The influence of stakeholders on the formation, development, and results of responsibility-taking has been analyzed.

It has been determined that in the system of public management of education, the sphere of responsibility primarily covers the processes of providing access to education, controlling the content of education and the acquisition of relevant competencies, creating conditions for ensuring the continuity of the educational process, socializing students, and raising awareness among them and all participants in the educational process of values, morals, and labor ethics standards.

The necessity of applying mechanisms in the education management system that increase the level of social responsibility of key actors in the education system and prevent the use of tools that blur the responsibility of participants in the educational process is substantiated.

Furthermore, special attention is paid to the integration of corporate social responsibility principles into the internal strategy of educational institutions. This allows not only for improving the quality of educational services but also for forming a stable ecosystem of interaction between the state, business, and society, where each participant is aware of their contribution to the development of the nation's intellectual capital. The implementation of such approaches contributes to the creation of a transparent educational environment capable of promptly responding to modern global challenges and labor market demands.

Keywords: responsibility, responsibility in the education system, state management of education, stakeholders, quality of education, education programs, use of artificial intelligence in the educational process.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Поняття відповідальності в освіті є ключовим, зважаючи на важливість добровільного та свідомого прийняття стейкхолдерами низки обов'язків і

моделей поведінки, що не регламентовані й не детерміновані нормативними актами та/або належать до якісних нерегульованих параметрів засвоєння знань і отримання компетенцій. Слідування принципам відповідальності в освіті якісно змінює як саму систему освіти, так і всіх дотичних до неї, передусім здобувачів освіти, що сприяє процвітання суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Останні дослідження з проблематики стосувались витоків трактування категорії відповідальності, зокрема, філософських творів Аристотеля [1; 9]. Вченими детально досліджено сфери відповідальності окремих груп осіб, дотичних до освітньої сфери [10; 11; 12]. Значний доробок належить вченим, що працювали та працюють, збагачуючи науку публічного управління та адміністрування в сфері освіти, зокрема В.Бакуменко, А.Кобець, Н.Колісниченко, І.Лопушинський, М.Латинін, Т.Лозинська, К.Мануїлова, А.Мельниченко [4] та ін. Також в багатьох роботах науковців представлено сучасний інструментарій в освіті, який якісно змінює освітній процес й ідеологію освіти [2; 3; 14; 15; 16].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Напрочуд мало публікацій, які б досліджували відповідальність як предмет дослідження та її впливу на якісні характеристики результатів освіти, соціум, ефективність освітнього процесу, а також визначали інструменти освіти, які б не розмивали відповідальність стейкхолдерів у сфері освіти.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) - поглибити розуміння поняття соціальної відповідальності зацікавлених осіб у системі освіти та основні умови підвищення її рівня усіма учасниками освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Відповідальність, на нашу думку, можна окреслити як здатність суб'єкту визнавати зобов'язання та приймати їх для виконання обов'язків, вчинення дій і прийняття рішень, а також його готовність відстоювати моральні та етичні міркування й цінності та діяти відповідно до них..

Відповідальність в системі освіти означає добровільне та свідоме прийняття широким колом осіб обов'язків засвоювати, збагачувати, сприяти та забезпечити примноження знань, компетентностей, уявлень щодо світу, його структури та функціонування. Тобто, йдеться про відповідальність за те, чому, яким чином, де, коли та з яким результатом вчимо, вчимося, гарантуємо та забезпечуємо навчання.

Це визначення відображає етичний принцип, зокрема з «Нікомахової етики» Аристотеля, згідно з яким відповідальність базується на основі моралі, а можливість похвали або осуду пов'язані з добровільністю окремих дій, які здійснюються вільно та свідомо. Недобровільні дії, вчинені під примусом або через необізнаність, як правило, не підлягають осуду або похвалі, оскільки суб'єкт не має необхідного контролю або усвідомлення для морального судження [1].

Оскільки відповідальність суб'єктно обумовлена, то важливо в системі державного управління освітою встановити сферу відповідальності кожної з груп стейкхолдерів. Серед основних груп зацікавлених сторін – здобувачі освіти (студенти, учні, аспіранти), педагоги (вчителі), батьки (опікуни), працівники навчальних закладів, державні органи й експерти.

У деяких країнах широко застосовується інститути попечительства (опікунства), меценатства та благодійності, які мають великий вплив на реалізацію бажання вчитися та вчити та приймати відповідальність за якість освіти. Окремі автори, зокрема Р.Хейманн і К.Кульман, згадують також вплив однолітків, клубів і різноманітних офіційних установ, зокрема такі як молодіжний офіс або поліція, а також визначають вплив родичів, знайомих, тренерів. Зокрема, наводяться приклади надання можливості захисту та підтримки сімей, що перебувають у скрутному становищі, з боку молодіжного бюро, а також роль поліції та прокуратури [12].

Дуже важливо, до якої групи стейкхолдерів суспільство висуває особливі, підвищені вимоги. Для авторів, осіб з багаторічним досвідом навчання, безспірним є той факт, що найбільша відповідальність лежить на здобувачах освіти. Саме їх відповідальність за осмислення набутих знань і вмінь, прогрес в навчанні, за активну участь у навчальному процесі та диспутах, формування світогляду та системи цінностей, культивування навиків управління часом (time management), оцінці достовірності матеріалів й ініціації самоврядування є тією основою, на якій будується ієрархія відповідальності освіти.

Автори розмежовують кілька видів відповідальності здобувачів освіти, а саме:

за прийняття рішення щодо продовження навчання (за ланцюгом: повна загальна середня - професійна (або професійно-технічна) - фахова передвища - вища освіта (бакалаврський, магістерський та освітньо-науковий або освітньо-творчий рівні);

за слідування приписам навчання, вчасного та повного оволодіння компетентностями, дотримання трудової та професійної етики тощо;

за власний розвиток поза закладами освіти;

за виховання моральності, патріотизму, почуття емпатії тощо.

Педагоги (вчителі) відповідають за перевірену якість навчального матеріалу, полегшення доступу до знань, їх актуалізацію, саморозвиток, створення дружнього освітнього середовища, формування прийнятної моделі етичної поведінки та стимулювання підвищення рівня відповідальності здобувачів освіти щодо кожної освітньої компоненти.

Роль батьків є бесцінною з точки зору як особистого їх досвід, реалізованих чи нереалізованих амбітних мрій, так і відповідно до забезпечувальної складової - матеріальної, фінансової, духовної. Вплив батьків на розвиток відповідальності у їх дітей щодо навчання відмічається у низці наукових праць, зокрема [10; 11].

Решта груп стейкхолдерів несуть відповідальність за забезпечувальний компонент освіти, надають необхідні послуги, ресурси, підтримку, технічну допомогу тощо.

Заклад освіти має відповідати за доступ до освіти, причому, на конкурсній та конкурентній основі; встановлення програми освіти, стандартів; дотримання етичних норм, зокрема дотримання доброчесності, етичного поведіння; організацію навчального процесу, регламентацію певних процедур; врахування фактору наявності уразливих верств населення, які мають певні обмеження фізіологічного та або соціального характеру. Особливо хочемо відзначити дух корпоративної відповідальності в закладах вищої освіти (ЗВО) України є досить високим, що сформувався історично й ментально.

Значною є роль державних органів, які мають повноваження, права та обов'язки в системі управління освітою. В системі державного управління освітою відповідальність охоплює процеси надання доступу до освіти, контроль змісту освіти й набуття відповідних компетенцій, формування умов для забезпечення неперервності освітнього процесу, соціалізації, усвідомлення цінностей і моралі, норм трудової етики.

На наш погляд, коло відповідальності державних органів визначається передусім питанням забезпечення доступу до якісної освіти. Для цього визначаються Стандарти освіти, а також оцінювання якості надання освітніх послуг, які встановлюються на рівні «очікуваний стандарт» або вище. Державні органи також мають сприяти усуненню бар'єрів на шляху до навчання та досягнення певного, планованого рівня благостану. Зокрема, йдеться про можливу демотивацію щодо навчання певним спеціальностям, оскільки рівень оплати праці майбутніх спеціалістів не дозволяє досягнути бажаного стану економічної свободи, особливо в бюджетній сфері, на що непрямо впливають публічні органи. Також важливим є прищеплення загальнолюдських цінностей та моралі, формування особистостей – свідомих громадян, соціально інтегрованих в суспільство, які здатні приймати етичні рішення, робити значний позитивний внесок у розвиток суспільства, проявляти лідерські якості, здатність до безперервного саморозвитку. Важливо налагодити також співпрацю між усіма стейкхолдерами, включаючи майбутніх роботодавців, благодійні організації, батьків і членів

громади.

Отже, на державні органи покладається першочергове завдання унормування відповідальності кола осіб, які беруть участь в навчанні в широкому розумінні цього слова. Однак з'ясуємо, чи затверджено положення щодо відповідальності осіб, фізичних і юридичних, що дотичні до системи освіти, в профільних національних законах.

У Законі України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року (зі змінами та доповненнями), визначено відповідальність органів і закладів освіти, батьків (за дошкільну та позашкільну освіту), керівника закладу, колегіальних органів управління закладу освіти, експертів, зокрема осіб, які здійснюють експертизу навчальної літератури, авторів навчальної та методичної літератури – за якість змістовного її наповнення. Більше того, в статті 6 «Засади державної політики у сфері освіти та принципи освітньої діяльності» визначається відповідальність і підзвітність органів управління освітою та закладів освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності перед суспільством [5]. Однак не окреслюється відповідальність здобувача освіти як основного реципієнта знань і вмінь, ключового актора в системі освіти, а також головного суб'єкту побудови майбутнього держави.

Аналогічно в Законі України «Про вищу освіту» окреслюється сфера відповідальності закладу вищої освіти, керівника, засновників, органів влади, але прямо не йдеться про відповідальність здобувача вищої освіти [6].

Звернемося до досвіду європейських країн, зокрема Німеччини. В країні ще в першому десятиріччі 2000-х була розроблена загальнонаціональна програма «Навчання та життя в демократії», що включала формування міжпредметних підходів, які мали слугувати моделями для поширення в шкільній системі. Усі закони про освіту в шістнадцяти федеральних землях Німеччини визначають ключову роль шкіл у підготовці дітей та підлітків до прийняття на себе відповідальності як громадян у демократичній державі. Як зазначено в документі, «...учні повинні брати на себе відповідальність за себе та інших і мати можливість робити свій внесок та брати участь у соціальному житті. Це також передбачає задоволення від критичного дискурсу та сміливість висловлювати політичну незгоду на публіці. Баланс їхніх прав та обов'язків і прийняття відповідальності в їхньому соціальному контексті повинні мати таке ж значення у свідомості та діях учнів, як і переслідування їхніх власних інтересів: учні повинні набувати демократичних звичок»¹ [13, с.5].

Іншим прикладом є реалізована сімома школами в Баден-Вюртемберзі модель CIVICS, міжпредметного підходу, спрямованого на розвиток громадянської компетентності учнів у школах. Модель базується на припущенні, що для того, щоб стати активними громадянами, учні повинні мати можливість активно відчувати та осмислювати демократичні дії в школах. Модель спирається на два основоположні принципи: «демократичні форми комунікації в школі», з одного боку, та «перебирання учнями відповідальності у своїй школі та громаді», з іншого. Ці модульні налаштування мають дати змогу учням розвивати демократичні компетенції за допомогою дій та рефлексії, починаючи з початкової освіти і до завершення середньої освіти [16].

Другим, не менш важливим завданням для органів публічної влади є вибір, пропагування тих технологій, механізмів, які не порушують принцип і відповідності, і відповідальності, розвивають форми освіти та розширюють границі відповідальності кожного із учасників освітнього процесу.

У розвинутих країнах відбувається перехід до акцентування на відповідальності студента, особливо в плані засвоєння знань та формування компетентностей. Одним із таких підходів є *flipped education*, яке в українській освітній літературі перекладається як перевернуте навчання (перевернутий клас) [2; 3; 8].

Перевернуте навчання — це модель, яка залучає студентів (учнів) до вивчення

1 Неофіційний переклад

навчального матеріалу перед заняттям (зокрема шляхом перегляду відеолекцій, інших форм подання навчального матеріалу), а під час аудиторних занять здійснюються активні навчальні заходи, такі, як обговорення, проведення дискусій, вирішення проблем за участю викладача. Як зазначали автори моделі, «...перевертання класу створює структуру, яка гарантує, що студенти отримують індивідуальне навчання, адаптоване до їхніх особистих потреб... існують деякі подібності між перевернутим класом та іншими освітніми моделями, такими як змішане навчання, зворотне навчання, інвертований клас та клас 24/7. Усі ці моделі мають схожі особливості і можуть бути взаємозамінними в певних контекстах.» [8, с.6-7]. Щодо наших міркувань, підвищується рівень відповідальності студента/учня, оскільки він має підготуватися до занять і прийняти активну участь в обговоренні теми, активізувати розумовий процес і поліпшити викладення власних думок. Також підвищується відповідальність і викладача за рівень і правильність засвоєння матеріалу, залучення широкої аудиторії студентів/учнів, сприяння індивідуалізації процесу навчання, постановки цілеспрямованого обговорення проблеми. У науково-дослідних університетах така практика сприяє формуванню навичок ідентифікації наукових проблем.

Разом з тим, застосування цієї технології висуває підвищені вимоги до рівня підготовки викладача. Іншим «вузьким місцем», яке впливає з попереднього зауваження, є можливість явища проблематизації, тобто висмоктування проблеми, якої реально не існує. Особливо небезпечним таке явище виглядає при викладанні дисциплін з публічного управління та адміністрування, коли замилюється око на реальні проблеми, з якими стикається суспільство, натомість фокусується увага на дрібних або псевдопроблемах.

Після опублікування роботи «*Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day*», відбулось розширення організаційних форм технології перевернутого навчання. Було розвинуто такі форми, як типовий перевернутий клас (The Standard Inverted Classroom), орієнтований на дискусію перевернутий клас (The Discussion-Oriented Flipped Classroom), сфокусований на демонстрації перевернутий клас (The Demonstration-Focused Flipped Classroom), псевдоперевернутий клас (The FauxFlipped Classroom), груповий перевернутий клас (The GroupBased Flipped Classroom), віртуальний перевернутий клас (The Virtual Flipped Classroom), «перевернутий» викладач (Flipping The Teacher) [3]. Отже, відбувається розширення та поглиблення підходу щодо розвитку та закріплення відповідальності здобувачів освіти та викладачів щодо якості набутих знань.

Не можемо не відзначити протилежний за сутністю підхід, який, на наш погляд, передбачає відхід від принципу відповідальності. Йдеться про використання штучного інтелекту в освітньому процесі (ШПОП). Сама по собі ідея застосування ШІ в освітньому процесі як помічника в організації рутинного документообігу не виглядає загрозливим. Але в умовах не сформульованих принципів відповідальності застосування штучного інтелекту при виконанні **самостійних** (виділено нами – ОІ та ШІ) завдань відбувається сліпе копіювання студентом думок і генерованих машинним інтелектом текстів. Більше того, ШІ не несе відповідальність за зміст «підказок», відповідність достовірності подій, документів, авторства, хронології тощо, що ставить основу освіти. В умовах безвідповідального цитування такі «пасажі» множаться, спотворюючи істину.

Не заглиблюючись глибоко в тему ролі штучного інтелекту в освіті, зазначимо, що серед багаточисельного хору авторів, що співає осанну штучному інтелекту, вже чути деякі висловлювання щодо необхідності обмеження його ходу. Зокрема, оцінюючи загалом вплив ШІ позитивно (ШІ дає надію на підвищення персоналізації в освіті), британський професор М.Рейсс визначає ризик того, що навчання стане менш соціальним. Традиційні системи освіти призвані заохочувати здобувачів вищої освіти цікавитися політичними справами на місцевому, національному та глобальному рівнях, турбуватися про загальне благо і робити це з належною повагою до таких цінностей, як свобода, індивідуальна автономія, рівне ставлення та співпраця. «Молоді люди також повинні володіти будь-яким

розумінням...природи демократії, розбіжностей думок щодо неї та її застосування до обставин їхнього власного суспільства». Цього не може дати штучний інтелект [14].

Окремо відзначимо роль у формуванні відповідальності серед стейкхолдерів сфери освіти, яка належить міжнародним організаціям. Зокрема, однією з найстаріших організацій, заснованих ще в 1943 році, є ASCD (formerly the Association for Supervision and Curriculum Development). У 2023 році ASCD об'єдналася з освітньою некомерційною організацією Міжнародна спільнота з технологій в освіті (ISTE, The International Society for Technology in Education), поєднавши досвід у сфері технологій та інновацій з глибокими розробками у сфері навчальних програм та методів викладання. Оскільки ця організація призвана просувати найкращі практики та інструменти управління в освітні процеси, відбір тих інструментів та освітніх технологій, які підвищують, а не зменшують вимоги до відповідальності усіх причетних, може сприяти підвищенню якості освіти та моральності суспільства [7].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Створення відповідального освітнього середовища має значні переваги. Його формують численні групи стейкхолдерів, які добровільно, свідомо і на належному рівні беруть на себе відповідальність за якість освіти, відповідність її змісту цінностям суспільства та трудової етики, забезпечення доступу до навчання та реалізації передових освітніх технологій. Держава в особі органів влади має сприяти підвищенню рівня відповідальності та протидіяти її розмиттю.

Список використаних джерел

1. Аристотель. (2002). Нікомахова етика / Переклав з давньогрецької В. Ставнюк. К.: «Аквілон-Плюс», 2002. 480 с.
2. Долгопол О. О., Кір'янова О. В. (2024). Технологія «перевернутого навчання» в підготовці здобувачів вищої освіти. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, (213), 118-121. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-213-118-121>
3. Зорочкіна, Т. С., Байдюк, Н. В., Здір Д. Р. (2024). Організаційно-методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування технології «перевернутого навчання». *Академічні студії. Серія «педагогіка»*, (1), 63–69. DOI: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2024.1.10>
4. Мельниченко А., Холявко Н. (2022). Впровадження дуальної освіти в університетах України: синергетичні ефекти для стейкхолдерів *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: «Економічні науки»*. № 2. Том 2. 2022. С. 313-321. DOI: [https://www.doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(2\)](https://www.doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(2))
5. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Дата оновлення 22.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
6. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення 22.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
7. Офіційний сайт ASCD (the Association for Supervision and Curriculum Development). URL: <https://www.ascd.org/about>
8. Bergmann, J., & Sams, A. *Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day*. 2012. URL: https://www.rcboe.org/cms/lib/ga01903614/centricity/domain/15451/flip_your_classroom.pdf
9. Campos, A.S. Responsibility and Justice in Aristotle's Non-Voluntary and Mixed Actions. *Journal of Ancient Philosophy*, 7(2), 2013. 100-121. DOI: <https://doi.org/10.11606/issn.1981-9471.v7i2p100-121>
10. Eccles, Jacquelynne. Influences of parents' education on their children's educational attainments: The role of parent and child perceptions. *London Review of Education*. 3. 2005. 191-204. DOI: <https://doi.org/10.1080/14748460500372309>

11. Epstein J.L. Theory to practice: school and family partnerships lead to school improvement and student success. In: Fagnano CL, Werber B (eds) School, family, and community interaction, 2019. pp 39–52. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429305375>
12. Heimann, R., Kullmann, K. Those Responsible for Education. In: Heimann, R., Fritzsche, J. (eds) Violence Prevention in Education, School, and Club. Springer, Wiesbaden. 2022 DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-658-38551-4_8
13. Orientation Guide Education for Democracy at the Secondary School Level (Sekundarstufe I) – Rationales, Competencies, Arrangements for Learning. URL: https://blk-demokratie.de/fileadmin/public/AGQ/Kompetenzpapier_DLL_engl.pdf
14. Reiss, Michael. The use of AI in education: Practicalities and ethical considerations. London Review of Education. 19. 2021 DOI: <https://doi.org/10.14324/LRE.19.1.05>
15. Scales, P.C., Blyth, D.A., Berkas, T.H., Kielsmeier, J.C. The effects of service-learning on middle school students' social responsibility and academic success. In: Journal of Early Adolescence, 20, 2000. 332–358.
16. Sliwka, A. Citizenship Education as the Responsibility of an Entire School: Structural and Cultural Implications. In: Himmelmann, G., Lange, D. (eds) Demokratiekompentenz. VS Verlag für Sozialwissenschaften. 2005. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-322-83389-1_16

References

1. Aristotel. (2002). Nikomakhova etyka [Nicomachean Ethics] (V. Stavniuk, Trans.). Kyiv: Akvilon-Plus [in Ukrainian].
2. Dolhopol, O. O., & Kirianova, O. V. (2024). Tekhnolohiia «pereverautoho navchannia» v pidhotovtsi zdobuvachiv vyshchoi osvity [Technology of "flipped learning" in the preparation of higher education students]. Naukovi zapysky. Seria: Pedahohichni nauky — Scientific Notes. Series: Pedagogical Sciences, (213), 118-121. Retrieved from <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-213-118-121> [in Ukrainian].
3. Zorochkina, T. S., Baidiuk, N. V., & Zdir, D. R. (2024). Orhanizatsiino-metodychni zasady pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoii shkoly do zastosuvannia tekhnolohii «pereverautoho navchannia» [Organizational and methodological principles of preparing future primary school teachers for the use of "flipped learning" technology]. Akademichni studii. Seria «pedahohika» — Academic Studies. Series "Pedagogy", (1), 63–69. Retrieved from <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2024.1.10> [in Ukrainian].
4. Melnychenko, A., & Kholyavko, N. (2022). Vprovadzhennia dualnoi osvity v universytetakh Ukrainy: synerhetychni efekty dlia steikkholderiv [Implementation of dual education in Ukrainian universities: synergetic effects for stakeholders]. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Seria: «Ekonomichni nauky» — Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences Series, 2(2), 313-321. Retrieved from [https://www.doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(2\)](https://www.doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(2)) [in Ukrainian].
5. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII [On Education: Law of Ukraine of September 5, 2017, No. 2145-VIII]. (Updated 2025, September 22). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
6. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 r. № 1556-VII [On Higher Education: Law of Ukraine of July 1, 2014, No. 1556-VII]. (Updated 2025, September 22). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].
7. Official website of ASCD (the Association for Supervision and Curriculum Development). Retrieved from <https://www.ascd.org/about> [in English].
8. Bergmann, J., & Sams, A. (2012). Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day. Retrieved from https://www.rcboe.org/cms/lib/ga01903614/centricity/domain/15451/flip_your_classroom.pdf [in English].

9. Campos, A. S. (2013). Responsibility and Justice in Aristotle's Non-Voluntary and Mixed Actions. *Journal of Ancient Philosophy*, 7(2), 100-121. Retrieved from <https://doi.org/10.11606/issn.1981-9471.v7i2p100-121> [in English].
10. Eccles, J. (2005). Influences of parents' education on their children's educational attainments: The role of parent and child perceptions. *London Review of Education*, 3, 191-204. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/14748460500372309> [in English].
11. Epstein, J. L. (2019). Theory to practice: school and family partnerships lead to school improvement and student success. In: Fagnano, C. L., Werber, B. (Eds.), *School, family, and community interaction* (pp. 39–52). Retrieved from <https://doi.org/10.4324/9780429305375> [in English].
12. Heimann, R., & Kullmann, K. (2022). Those Responsible for Education. In: Heimann, R., Fritzsche, J. (Eds.), *Violence Prevention in Education, School, and Club*. Springer, Wiesbaden. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-658-38551-4_8 [in English].
13. Orientation Guide Education for Democracy at the Secondary School Level (Sekundarstufe I) – Rationales, Competencies, Arrangements for Learning. Retrieved from https://blk-demokratie.de/fileadmin/public/AGQ/Kompetenzpapier_DLL_engl.pdf [in English].
14. Reiss, M. (2021). The use of AI in education: Practicalities and ethical considerations. *London Review of Education*, 19. Retrieved from <https://doi.org/10.14324/LRE.19.1.05> [in English].
15. Scales, P. C., Blyth, D. A., Berkas, T. H., & Kielsmeier, J. C. (2000). The effects of service-learning on middle school students' social responsibility and academic success. *Journal of Early Adolescence*, 20, 332–358 [in English].
16. Sliwka, A. (2005). Citizenship Education as the Responsibility of an Entire School: Structural and Cultural Implications. In: Himmelmann, G., Lange, D. (Eds.), *Demokratiekompetenz*. VS Verlag für Sozialwissenschaften. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-322-83389-1_16 [in English].